

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Верчин Наталії Романівни

"Демографічна безпека Львівської області: суспільно-географічні проблеми",

подану на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук
за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Актуальність теми дослідження та її зв'язок з державними та регіональними науковими програмами. Демографічна безпека є складовою частиною національної безпеки України, її роль посилюється у зв'язку з депопуляцією населення у всіх регіонах, міських і сільських поселеннях. Погіршення демографічних показників, передусім природного руху, посилення міграційних втрат впродовж тривалого періоду (найбільше – з 90-х років XX ст. і дотепер) є важливим чинником необхідності вивчення питань демографічної безпеки фахівцями з різних наук, в т.ч. й суспільної географії.

На сьогодні немає загальноприйнятого розуміння поняття "демографічна безпека", не встановлені рівні такої безпеки у регіонах країни, не визначені заходи для досягнення демографічної безпеки у різних типах поселень та регіонах. Це посилює необхідність суспільно-географічних досліджень демографічної ситуації на території країни та її регіонів, виявлення тенденцій зміни рівня демографічної безпеки, обґрунтування напрямків послаблення демографічних загроз та формування наукової моделі демографічної поведінки населення. Тому дисертаційне дослідження Н. Верчин, що розкриває суспільно-географічні проблеми демографічної безпеки Львівської області у контексті чинників регіонального розвитку, є дуже актуальним.

У ньому демографічна безпека розглядається як відсутність загроз для процесів, що відбуваються у самих демографічних системах, а не тільки як важлива основа забезпечення економічної чи соціальної політики. Саме з цього боку дисертаційне дослідження є своєрідним, воно є також своєчасним в умовах поглиблення демографічної депресивності регіонів України.

Дисертаційне дослідження виконане в рамках тематики наукової діяльності кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка "Економіко-, соціально-, еколого- і політико-географічні дослідження Західного регіону України у руслі європейської інтеграції та глобалізаційних процесів" (№ держреєстрації – 0105U004931), "Суспільно-географічні дослідження західноукраїнського прикордоння у контексті євроінтеграції і геостратегії сусідства" (№ держреєстрації – 0108U009538), "Екологічна, демокультурна, соціально-економічна та геополітична безпека регіону: географічні проблеми на матеріалах карпатських областей України" (№ держреєстрації – 0110U001359), "Суспільно-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння" (№ держреєстрації – 0111U008013) і "Суспільно-географічні проблеми західноукраїнського регіону у руслі євроінтеграції та східного партнерства" (№ держреєстрації – 0114U004138).

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірність і новизна. Виклад матеріалу дисертаційної роботи Н. Верчин відзначається логічною послідовністю. Наукові положення, висновки і рекомендації, які подані у дисертації, є достатньо обґрунтованими і переконливими, що забезпечено використанням сучасної методології наукового пізнання, аналізом наукових розробок вітчизняних та зарубіжних вчених-географів, економістів, демографів (177 позицій), використанням різноманітних методів дослідження. Окремо слід відзначити використання у роботі статистичного методу та інфографіки, за допомогою яких виявлено рівень демографічної безпеки у районах Львівської області, здійснено їх типізацію за складом, інтенсивністю прояву та темпами поширення загроз демографічної безпеки.

Інформаційною основою дисертаційного дослідження Н. Верчин є матеріали Державної служби статистики у Львівській області, матеріали поточної статистики населення. Дисертант оперує вагомою інформаційною

базою, за допомогою якої обґрунтовує наукові положення, висновки і рекомендації.

Достовірність результатів дисертаційної роботи підтверджується їх апробацією на 5 всеукраїнських і міжнародних конференціях, семінарах і звітних конференціях викладачів Львівського національного університету імені Івана Франка, публікацією у наукових збірниках і журналах.

Наукова новизна результатів наукового дослідження полягає у наступному:

1. Вперше у суспільній географії дано визначення поняття "демографічна безпека", у розумінні автора, це – "система параметрів природного й механічного руху і структури населення, що дозволяє ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози щодо забезпечення сталого розвитку суспільства і життєдіяльності людини (с. 21).

Подаючи демографічну безпеку, як складову національної безпеки, автор відносить її до блоку соціальної безпеки. Її рівень визначається впливом демографічного положення, економічних, соціальних, культурно-релігійних і поведінкових чинників. Вона також включає у систему діагностики стану безпеки демографічний ризик – демографічну загрозу – демографічну небезпеку (с. 24). Таким чином, автор розглядає демографічну безпеку не тільки як "інструмент" для забезпечення економічної та соціальної безпеки, але й як відсутність загроз для процесів, що відбуваються в самих демографічних підсистемах.

2. У дисертації поглиблено методичні засади визначення рівня демографічної безпеки регіону. При цьому використано територіально-демографічний, комплексний, історико-демографічний, типологічний та проблемний підходи.

Для аналізу сучасної демографічної безпеки регіону дослідження дисертант уточнює перелік показників демографічних загроз, поданих у проекті закону "Про демографічну безпеку". Зокрема, вона вважає некоректними такі показники, як чисельність нелегальних мігрантів та

співвідношення шлюбів та розлучень. Натомість, вагомими складовими, на думку дисертанта, є загальні коефіцієнти шлюбності та розлучуваності, природного відтворення і міграційної рухливості поселення, показники статеві-вікової структури та коефіцієнт демографічного навантаження (с. 25). Інтегральний показник демографічної безпеки регіону обчислюється як добуток нормалізованих показників (с. 37), за допомогою формули т.зв. "золотого поділу" визначено стани демографічної безпеки регіону (с. 38). Позаяк для поселень і адміністративних районів деякі показники статистика не визначає, то дисертант самостійно їх обчислила (середня тривалість життя мешканців, середній вік).

3. У роботі здійснено всебічний аналіз впливу різноманітних чинників на формування демографічної безпеки Львівської області, виявлено вплив складових національної безпеки на демографічну безпеку регіону (розділ 2).

Всебічно автор представляє вплив суспільно-географічного положення (в т.ч. й демографічного) (с. 47-53), соціально-економічних чинників (с. 53-57) та демографічної поведінки (сімейної, міграційної, репродуктивної, самозберігальної тощо) (с. 58-60) на стан демографічної безпеки. Це вона здійснює у ретроспективі (від 1990 р. і дотепер), що дозволяє виявити тенденції у стані демографічної безпеки регіону, показати регіон на фоні загальноукраїнських показників та встановити причини сучасних і майбутніх демографічних загроз та ризиків.

4. Особливо цінним у роботі є характеристика складових демографічної безпеки у Львівській області (розділ 3), виявлення проблем демографічного розвитку регіону загалом та окремих адміністративно-територіальних одиниць. Для цього дисертант глибоко проаналізувала особливості природного і механічного руху, статеві-вікової структури населення у містах і сільській місцевості, адміністративних районах (§ 3.2, 3.3). Вона виявила депопуляцію населення і регресивний тип вікової структури населення у майже всіх районах Львівської області, а також переваги порогового рівня показників дестимуляторів (показники смертності,

смертності дітей у віці до 1 року, частка осіб віком до 60 років, демографічне навантаження) над стимуляторами (народжуваність, сальдо міграції, очікувана тривалість життя, тощо).

5. До новизни дослідження слід віднести виявлені дисертантом динамічні особливості і просторові відмінності рівня демографічної безпеки Львівської області (розділ 4). Їх автор висвітлює на фоні демографічної безпеки України і встановлює періоди переходу від демографічної безпеки до небезпеки (1995-2008 роки) і демографічної загрози (2008-2013 роки), а в сільській місцевості – до демографічного ризику. Важливим у роботі є регіональний аналіз основних компонентів демографічної безпеки Львівської області, здійснений за допомогою статистичного, в т.ч. багатовимірного математичного аналізу і картографічного методів.

Дисертант виділила 3 групи районів і станів демографічної безпеки (п. 4.1, 4.2), загрози, ризику, обґрунтувала пропозиції для досягнення демографічної безпеки в кожній з них. При цьому увага акцентується на економічній і соціальній безпеці регіону, яка би сприяла покращенню демографічної ситуації та міграційної поведінки населення.

6. Безперечно цінним у роботі є використання величезного масиву статистичного матеріалу, поданого у вигляді таблиць, графіків, діаграм, опрацьованого у динаміці. Це дозволяє вивчити сучасні і майбутні тенденції змін у демографічній безпеці регіону, сформулювати обґрунтовані пропозиції і висновки. У роботі використано низку картографічних моделей, за допомогою яких автор представила рівень демографічної безпеки у Львівській області, показала його територіальні особливості у районах і містах (20 картосхем).

Повнота викладу основних результатів дослідження в наукових виданнях відповідно до вимог. Викладені у дисертації основні результати наукового дослідження достатньо повно висвітлені в опублікованих автором 13 наукових працях, зокрема у 7 фахових виданнях, одній статті у міжнародному виданні. Основні результати роботи були оприлюднені на

5 міжнародних і всеукраїнських форумах, звітних наукових конференціях викладачів Львівського національного університету імені Івана Франка. В опублікованих наукових працях досить повно висвітлені теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження демографічної безпеки регіону.

Значення дисертації для науки і практики. Наукові результати, сформульовані у дисертації, є теоретико-методологічною основою суспільно-географічного дослідження питань демографічної безпеки регіону. На основі аналізу поняття "безпека" сформульовано сутність поняття "демографічна безпека", розроблено індикатори оцінки рівня демографічної безпеки регіону. Теоретичні і практичні положення роботи можуть бути основою для розробки програми національної безпеки і політики регіонального розвитку, Закону "Про демографічну безпеку". Методичні основи суспільно-географічного дослідження, що розроблені в роботі, можуть бути використані вченими при вивченні стану демографічної безпеки у інших регіонах України.

Головні положення дисертації впроваджені у навчальний процес Львівського національного університету імені Івана Франка в курсах "Географія населення з основами демографії", "Основи демографії", Системи розселення і геоурбаністика".

Дискусійні положення і зауваження. Загалом позитивно оцінюючи результати дисертаційного дослідження Н. Верчин, звертаю увагу на деякі дискусійні моменти і зауваження:

1) Дисертант подає демографічну безпеку як складову національної безпеки, зокрема економічної і соціальної складових. Водночас на схемі (рис.1.1.) демографічна безпека не представлена. Стадії демографічної безпеки, за автором, – це демографічна безпека – демографічний ризик – демографічна загроза – демографічна небезпека. Можливо слід було виділити дві стадії, власне, демографічну безпеку і демографічну небезпеку, а вже в останній – загрози і ризики.

2) Автор стверджує, що в процесі дослідження застосовано послідовно територіально-демографічний, комплексний, історико-демографічний, типологічний і проблемний підходи. Це, на нашу думку, не зовсім правильно, позаяк територіально-демографічний підхід можна застосувати, наприклад, на різних стадіях демографічного дослідження регіону. Це стосується також інших підходів, передусім історико-демографічного та ін.

3) Серед методів оцінки рівня демографічної безпеки регіону (§ 1.2.) не зазначений картографічний, хоча у роботі він представлений досить широко для ілюстрації територіальних особливостей стану демографічної безпеки у Львівській області.

4) Серед індикаторів демографічної безпеки регіону є такі, які певним чином повторюють одні одних. Це, зокрема, коефіцієнт природного приросту і бруто-коефіцієнт відтворення, коефіцієнт народжуваності і сумарний коефіцієнт народжуваності. Не зовсім зрозуміло, звідки взято порогові значення індикаторів демографічної безпеки регіону (табл. 1.3), чи це власні розрахунки автора, чи їх взято від інших авторів?

5) Дещо загальними фразами виписані заходи для поліпшення тенденцій демографічного розвитку на с. 140-141, с. 143-144. Їх можна пропонувати не тільки для Львівської області, але й для інших регіонів України. Вважаю, що ці заходи варто було б конкретизувати.

6) У § 1.3. здійснено аналіз зміни чисельності населення регіону, виявлено його депопуляцію вже із 90-х років XX ст. до сьогодні, а назва пункту "Геодемографічний аналіз загрози депопуляції", адже загроза – це сукупність факторів, що створюють небезпеку, у даному випадку ця небезпека вже відбулася (депопуляція вже присутня в регіоні дослідження).

7) Висновки до Розділу 4 займають аж чотири сторінки. Вони в деякій мірі повторюють текст розділу. Текст висновків варто було б скоротити або перенести його у загальні висновки. Зазначені вище зауваження та недоліки є частковими і не змінюють загалом позитивної оцінки дисертації і не

впливають на її якість. Висновки і рекомендації сформульовані у дисертації, є обґрунтованими, базуються на значному фактичному матеріалі.

Загальна оцінка роботи і висновок. Робота Н. Верчин є завершеною кваліфікаційною науковою працею, виконаною особисто здобувачем, у ній досягнута визначена мета і вирішені наукові завдання. Результати наукового дослідження відзначаються новизною і мають практичну цінність. У дисертації отримані результати, які вирішують питання демографічної безпеки Львівської області та України загалом. Вони можуть бути використані у процесі формування національної політики України.

Зміст автореферату ідентичний змістові основних положень дисертації

Загалом дисертація Н. Верчин "Демографічна безпека Львівської області: суспільно-географічні проблеми" відповідає пунктам 9, 11, 13 "Порядку присудження наукових ступенів", затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567 та чинним вимогам, які ставляться до робіт такого типу.

Вважаю, що Н. Верчин заслуговує присудження наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.02 – економічна та соціальна географія.

Офіційний опонент:

*доктор географічних наук, завідувач
кафедри географії України і туризму
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, професор*

Зап

О.В. Заставецька

*Підпис О.В. Заставецької засвідчую
вчений секретар
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені В. Гнатюка*

Нагачевський

І.А. Нагачевський

06.10.2016 р.